

[Transcript] Vinohradská 12 / Mizející jazyky: Co skrývají za tajemství?

Ahoj, tady je Matěj Skalický. Tento týden tým Vinohradské 12 připravil edici přeložených textů ze zahraničních médií. Tuhle série jsme pojmenovali zmizení. Připravili jsme epizody o zmizelém letadle, zmizelém vojákově a mizejících jazycích. To všechno nás totiž zajímá a věříme, že vás bude taky.

Tady je Matěj Skalický a tohle je Vinohradská 12.

Nemají příbuzné a ubývá jich postupně mizí izolované jazyky.

Třeba bolívijská řečnicka cimané, co bude až nebude ona ani další.

A proč nám zrovna jazykové izoláty můžou pomoci pochopit, jak člověk vnímá svět kolem sebe?

Dnes je pátek 4. srpna.

Vzácné mizející jazyky, které střeží tajemství lidského myšlení.

Článek vybraný v časopise New Scientist napsal Andrea Valentino.

Minulý únor v oblasti Fjordu na jihu Čile zemřela stará žena a její jazyk upadl v zapomnění.

Kristina Kalderónová, milovaná, 3,20 letá dáma, byla poslední rodilou mluvčí řeči etnika Jagán.

Tento jazyk svého času zněl napříč celou ohňovou zemí Thieradell Fuego, která leží na rozeklané výspě jižní Ameriky.

Zániky jakéhokoli jazyka je tragédií, ale vymizení Jaganštiny je obzvláště bolestivé.

Šlo totiž o takzvaný jazykový izolát, tedy jazyk zcela odlišný od těch, který mi mluví lidé, kdekoli jinde na světě.

Z předpokládaného počtu 7400 dnes užívaných řečí jsou dvěstovky jazykových izolátů a mnoho z nich je nebezpečně blízkovým řečením.

Odhaduje se, že až 30% by jich mohlo zmizet dokonce toho to století. Obzvláště ohrožené jsou pak ty izoláty jim, iž mluví už jen pár stovek lidí.

Spolu s rozstoucím rizikem jejich vymizení se teď navíc rozšiřuje povědomí o tom, že právě jazykové izoláty nám toho mohou spoustu prozradit o mezilidské komunikaci.

V posledních několika letech se lidstvu naskytl nový pohled do vzájemné interakce mezi kulturní a jazykovou evolucí.

To podpořilo kontroverzní hypotézu, že naše vnímání reality je přímo spojené s jazykem, kterým hovoříme.

Obecně vzato je historie jazyku notoricky známá. Podobnosti mezi Danštinou a Nizozemštinou nebo Svahilštinou a jazykem k mezulu vytvářejí obraz světa, kde naše řeči z daleka izolované nejsou.

Na místo toho se rozrůstají do dobrých 140 příbuzných větví.

Izoláty jsou ale jiné, nemají žádné příbuzné, existují z celá odděleně.

Ukázkovým příkladem je basketština, kterou mluví lidé žijící v oblasti na pomezí Francie a Španělska.

Zatímco va, psáno vin je oblíbeným pitím francouzů a španělské si dávají k večeři vino, basketským ekvivalentem je slovo ardoa.

A zatímco farmáři ve Španělsku a Francii pracují v zemědělství, což je pro ně agrikultura nebo agrikultúr,

jejich basketské sousedné mají raději o začíní nekazarita.

Mít takhle unikátní slovník v porovnání s jinými jazyky ze sousedních zemí dodává izolátům punc exotičnosti.

Mezi mluvčími pak vytváří pocit hrdosti a podněcuje odolnost vůči změnám.

Tomužná vysvětluje, jak je možné, že basketština přežívá už tisíce let.

V roce 2021 byla objevena bronzová tabulka vytvaru ruky,

kteřá dokazuje, že historie moderní basketštiny se psal už před dvěma tisíce lety.

Dějiny basketsků samotných pak sahají až 5 tisíc let na spět.

Vzácné jazyky

Popravdi řečeno jsou izolované jazyky vlastně običejnější, než by se mohlo na první pohled zdát.

Mnohé z nich původně vzešli z větších jazykových rodin, ale zůstali osamocené, protože jejich příbuzní postupně vymizeli.

Spravidla na tom měla podíl kombinace kulturních vlivů, dobytého území i prah običejné náhody.

Tak například Ketština jazykový izolát ze Syběře byla kdy si součástí malé rodiny jenisejských jazyků.

V současné době je osamocená a to částečně kvůli šíření ruštiny pod obývání Syběře Rusy v 16. až 18. století.

Je paradoxní, že výmečnost izolovaných jazyků spočívá právě v jejich običejnosti.

Každý z nich je ve své podstatě jedinečným experimentem, který může ozřejmit, jaká řešení lidé volili pro vylepšení své komunikace.

Ena Beluová z Hawaii'ské univerzity, vedoucí programu nazvaného ohrožené jazyky, k tomu říká následující.

Existuje tolik různých cest, kterými lidé prostřednictvím jazyka vytvořili svůj kognitivní svět.

A jazykové izoláty, vzledem k tomu, že nemají žádné příbuzné, mohou nabídnout zcela unikátní způsoby dešifrování světa.

Rozluštíme je tedy, ale peepochopíme pravidla jazyka.

Například Kutenajština je izolovanou řečí Kutenajů do morodých obyvatel žijících při americko-kanacké hranici.

Je to jeden z mála jazyků na světě, který používá čtvrtou osobu.

Řeč, kmené Kusunda, kterou jsem luví v Nepálu, je příkladem druhého extrému.

Chybí mu totiž některé základní prvky, se kterými operuje většina jiných jazyků, jako je například slovíčko pro zápor.

Jazykové izoláty také nabourávají teorie o vývoje jazyka jako takového.

Dokládá to třeba znaková řeč al sajíc Bedouine, známá pod skratkou ABSL.

Tenhle jazyk používají Bedouini žijící v negevské poušti ve státě Izrael.

Vznikl až v první polovně 20. století, a to, aby ulehčil komunikaci populace, jejíž členové jsou v důsledku genetické predispozice a sociální struktury obyvatelstva postižení hluchotou 50 krát častí, než je celosvětový průměr.

Co je ale na ABSL opravdu speciální, to je způsob formulování jednotlivých slov.

Praktycky všechny jazyky jsou založené na tom, co známe jako dualitu vzorování, kdy mluvčí kombinuje poměrně malé množství bezvýznamných zvuků nebo gest, kterými vytváří bohatý slovník.

Například v Angličti nesou v podstatě všechny slova tvořena pár desítkami základních zvuků, přičemž každý je zastoupen jedním nebo více ropí smeny a becedy.

Jazyk v Němši je každé slovo unikátní a nelze ho rozdělit do menších opakovatelných částí, by byl příliš komplikovaný.

Taková hypotetická řeč by vyžadovala, aby si lidé zapomatovali,

že určitý druh sičení může znamenat sní daní,

zatímco tlumené k vákání je výrazem pro koupelnu,

jině že právě takhle funguje ABSL.

Na rozdíl od všech ostatních mluvených jazyků, ale i znakových řečí,

si mluvčí musejí zapamatovat nová a zřetelná gesta pro každé slovo, které chtějí vyjádřit. ABSL tedy dokazuje, že dualita vzorování oproti předpokladům není pro jazyky univerzální a může nám dokonce pomoci pochopit proč?

Ve studii z roku 2021 srovnávali vědci ABSL se jazyce nepřibůzním, ale podobně mladým izraelským znakovým jazykem, který dualita vzorování používá.

Simon Kirby z Edinburghské univerzity společně s Monikou Tamarizovou z Heriot Watovy univerzity ve Velké Británii zaznamenali, že izraelská znaková řeč je stejně jako mnoho jiných oficiálních znakových řečí vyučována na skupinových lekcích ve školách.

Následně zjistili, proč studenti při neformální komunikaci, třeba náhřisti, vytváří a používají právě dualitu vzorování.

Důvodem je, že každý, kdo se učí nový jazyk, má snahu ho zjednodušovat.

Když ostatní žáci zjednodušení přijmou, ono postupně zakoření a rozšíří se.

Noví studenti jazyka ABSL se jej na druhou stranu typicky osvojují prostřednictvím komunikace se staršími.

Žáci tak si se mohou přicházec novátorskými způsoby zjednodušování, starší znakoví, ale jejich v uozovkách děcké žvatlání napodobovat nebudou.

Ve výsledku se tak zjednodušení nerozšíří a jazyk zůstane nadále komplikovaný.

Kirby a Tamarizová otestovali svou hypotézu prostřednictvím jednoduché počítačové simulace, která obsahovala čtyř slovný jazyk, používaný malou smyšlenou populací.

Pokud by se hypotetici studenti učely od starší, kteří jsou v jazyce Kovaní, trvalo by více než 50 generací, než by se objevilo duální vzorování.

Pokud by se však noví studenti učely jazyk prostřednictvím komunikace s někým mladším, kdo si řeč sám teprve osvojuje, duální vzorování by se objevilo v průběhu pouhých čtyř generací.

Studie tedy naznačuje, že evoluce jazyka může být do značné míry formována strukturou dané společnosti.

Noví studenti vědci dokonce označili za důležité hybatele formování jazyků.

Další zásadní otázka, které se lingvisté věnují je vztah mezi jazykem a vnímáním světa.

V někteří výzkumníci tvrdí, že způsob, kterým komunikujeme, ovlivňuje naše chápání a pstrakních pojmů, jako jsou například čísla.

De o tak zvanou sapirvorfovu hypotézu.

Je to kontroverzní teorie a má své kritiky, ale jazykové izoláty mluví v její prospěch.

V debatách o sapirvorfově hypotéze jsou často změnňováni mluvčí jednoho konkrétního jazykového izolátu.

Jde o etnikum jménem Pirajá, do morodcežící na severu Brazílie, kteří mluví jazykem stejného jména.

O něm vědci předpokládají, že nemá výrazy pro čísla.

Studie navíc naznačují, že lidé z tohoto etnika mají s počítáním problémy.

Ukazovalo by to na to, že výrazy pro čísla jsou k počtům nezvětné.

Tento závěr je nicméně podle Benjamina Pittas z Kalifornské univerzity sporný.

Pitt tvrdí, že vědci implicitně nebo možná explicitně porovnávali chápání čísel etnika Pirajá se znalostmi lidí z vysokopřímových zemí.

Ješko může být takové srovnání spravedlivé, když život, třeba ve spojených státech, vypadá úplně jinak než ten v Amazonském pralese.

Tedy i ke skutečnému pochopení toho, jak nezbytná jsou pro počítání čísla,

je podle Pitta potřeba porovnat ta společenství, která sdílí společnou kulturu, a Pitt a jeho kolegové takovou domorodou komunitu v Amazonii našli. Etnikum cimané, že je v ní ženách bolívé. Jeho stejnojmenný jazyk je dalším izolátem a označení pročísla má. Znalost těchto slov napříč společnostmi je nicméně různá. Někteří členové umějí počítat do nekonečna, zatímco jiní napočítají jen do desíti nebo 12. Pitt a jeho kolegové pracovali se 30 lidmi z kmenecimané, z nichž jen polovinu tvořili sebe vědomí počtáři. Má se jich na řešení několika úloh. Před dobrovolníky například vyskládali řadu oblázků a požádali je, aby složili vlastní řadu o stejném počtu kamenu. Většině dobrovolníků to ve chvíli, kdy měli svou řadu vyskládat vedleté vzorové, ješlo dobře. Možná proto, že mohli jednoduše přiřadit jednotlivé kamínky, aniž by je museli sami počítat. Nicméně, když bylo úkolem položit kameny kolmo k původní řadě, odhalili badatele jasný vzorec. Vysledná studie, kterou loni publikovali, propojila schopnost splnit tento úkol se samotnou znalostí výrazu pročísla. Ačkoliv byli všichni členové kamene schopni napočítat do čtyř, což je schopnost rozšířená i mezi jinými savci, dobrovolníci zvládli vytvořit kolmou řadu jen do té míry, do jaké jim to umožnila znalost výrazu pročísla. Když například někdo uměl čísla do patnáctky, dovedl uspořádat jen řadu o patnácti obláscích. V minulosti někteří vědci tvrdili, že lidé mohou používat různé, kognitivní nástroje počítání, a význam jazyka, tak bagatelizovali. Studie Pitta a jeho kolegu, ale naznačuje, že jde o chybnou teorii, a jazyk je klíčový. Zejména v oblasti čísel vyšších než čtyři. Podle Pitta členové kamene cimané prokázali, že jazyk může poskytnout lidem nové dovednosti, které by pro ně jinak byly nedosažitelné. Ať už ale lingvistům nabízejí izoláty, jakékoliv cenné informace, faktem zůstává, že jsou už s definice zranitelné. Na rozdíl od ostatních řečí i jakichž základy přetrvávají v jazycích příbuzných, izoláty za sebou nemají žádnou rodinu. Výuka basketboly Studie miazkykových izolátů, ale stále můžeme zvýšit naše šanse na jejich záchranu.

Ani Ortegová E.C. Veriová z B.A.M. Teacher Training University
količ ve Španělsku z vlastní zkušenosti víjí,
že se izoláty mohou protivšem před pokladům udržet.
Jako dítě francouzské diktatury, která po 10 letí
válku proti Španělským menšinovým jazykům
neměla anýmnoho příležitostí učice mluvit basketcky.
Když svou rodnou řeč v dospělosti konečně ovládla
zavětila dlouhá léta zkoumání díky čemu
basketčtina tak odolává zániku.
V roce 2014 společně z kolegy
vyspovídala řadu nerodilých basketčtinářů.
Přišla na něco, co pojmenovala Continuum přístupu.
Existují takzvaní E.U.D.
Byly noví mluvčí, mezi které patří ti,
kdo se učí basketčtinu ve škole.
Na druhé straně pak stojí E.U.Š.Káldun,
skúšení mluvčí.
Ortega Ečeveriova a její kolegové s překvapením
zjistili, že proces, kdy se z nováčků
stávají ostrílení řečníci,
není až tak spojení s odbornou znalostí jazyka
jako s kulturním prostředím.
Dyni myslovy drtice plinou basketčtinu
než pohybovat se tam, kde se jí běžně mluví.
Někteří dokonce sami pocítují,
že formální basketčtina, kterou se naučili ve škole,
jim na cestě stáče E.U.Š.Káldun,
tedy profíky, pomohla méně než
osvojování drstného místního dialektu.
Ortegová E.U.Š.Káldun
už poznatky ze své studie uplatňuje v praxi.
Pracuje s lidmi, kteří ovládají nasajuve,
jazykový izolác Kolumbie, který je považovaný
mluvím asi 60 tisící jeho američanů.
Ortegová E.U.Š.Káldun říká, že jen škola nestačí,
a pokud tedy mají ohrožené jazyky znovu prospívat,
musí k tomu existovat přívětivé kulturní prostředí.
Využitím správné strategie,
tedy můžeme aktuální situaci zvrátit
a přispět k záchraně jazykových izolátů.
A až zástupci starší generace v komunitě zemřou,
který je i případ Kristyny Kalderónové,
o které už byla řeč na začátku,
tak jazyky, kterými mluvili, budoužit dál.

Tak a takový byl příběh mizejících jazyků,
kterými mluví jen hrstka lidí na planetě.
Abychom ale dopověděli všechno, co jsme nakousli,
tak i ještě krátké schrnutí.
Pelos Salaburus z Basketské univerzity
jazykové izoláty jako černé labutě,
tedy jaké si vzácné výjimky, které nutí akademiky
přehodnotit své představy o kognitivním vnímání světa.
Mnoho izolátů, ale může opravdu brzy úplně zmizet.
Znakový jazyk ABSL, o kterém jsme taky mluvili,
je teď klasifikovaný jako zcela ohrožený,
celkem nedávno o tom rozhodli výzkumníci
z univerzity Centrálního Lancashire ve Velké Británii,
kteří spolupracují se organizací unesco
a nadací pro ohrožené jazyky.
Má se za to, že ABSL v Izraelu
nepoužívají ani 4 tisíce lidí.
Jazyk Kmene Simane má v Bolívii
bezmála 5 tisíc mluvčích,
a podle iniciativních měn
projekt ohrožených jazyků patří mezi takzvaně zranitelné.
Některé izoláty jsou na tom, ale ještě hůř.
Jazykem Kmene Kusunda mluví v Nepálu
plně poslední žijící člověk.
Další izoláty mají mluvčích sice víc,
i tak jsou ale ohrožení,
a jejich zánik může znamenat
nenávratnou strátu
v fascinujících jazykových prostředku.
Tak například jazyk Purépeču,
který v Mexiku mluví okolo 117 tisíc lidí,
se může pochlubit jedinečným číselným systémem.
Zatímco běžně se pro některá čísla
vyšší než 10 užívá kombinace dvou,
už dříve použitých výrazu pro čísla,
například 1,20,
který výraz složený ze slov 20 a 1,
jazyk Purépeču používá tento postup
i pro čísla 7, 8 nebo 9.
To, o čem na tomto místě píše
André Valentín, jsem si dohled hával,
a je to mimořádně zajímavé.
Purépečové točí skládají tu 7, 8 a 9
z kombinací 5 plus 2, 5 plus 3 a 5 plus 4.

Tohle už je všechno z Vinohradské 12,
které jsme spolu se z úzkou Markovou načetli
článek o vzácných izolovaných jazycích,
které postupně mizí.
V roce 2023 ho vydal časopis New Scientist.
Text byl koupený, přeložený
a seditovaný pro potřeby podkástové epizody.
A celý přepsaný ho najdete na webu i rozhlas.cz
Naslišenou v pondělí.